

КУЛЬТУРНЫ ЛАГ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА САЦЫЯДЫНАМІКІ БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДСТВА

Развіццё сучаснага грамадства і культуры адбываецца ва ўмовах маштабных структурных і якасных змен сусветнай геапалітычнай сістэмы, сацыяльнай арганізацыі, светапогляду.

Сучасная цывілізацыя з яе ладам жыцця, сацыяльнымі і нацыянальнымі ўзрушэннямі выклікае ўзмацненне ўнутранай дысгармоніі чалавека, разбалансаванасці яго адносін з навакольным асяроддзем, спараджае выбухі стрэсавых сітуацый, дэструктыўнасці, бездухоўнасці, няўпэўненасці ў заўтрашнім дні. Такі стан грамадства і асобы ў культуралогіі прынята лічыць крызісам культуры. Аб заняпадзе культуры задоўга да сённяшняга дня пісалі яшчэ Ф. Ніцшэ, О. Шпенглер, М. Бярдзьеў і шэраг іншых мысліцеляў XIX–XX стст. Падчас крызісу культуры, адзначалі яны, змяншаецца яе творчы дух, стваральны патэнцыял, а таксама здольнасць актыўна ўплываць на грамадскія з’явы і працэсы. У такі перыяд культура страчвае частку сваіх функцый, не можа задаволіць духоўныя запатрабаванні соцыуму, прапанаваць грамадству найбольш адпаведныя ідэалы і маральна-духоўныя каштоўнасці.

Прадстаўнікі розных сацыяльна-гуманітарных навук імкнуцца выявіць прычыны крызісу, яго формы і наступствы. Значная колькасць культурологаў лічаць заканамерным гэты працэс. Так, расійскі культуролог М. Я. Данілеўскі меркаваў, што культура, як і пэўная расліна, у сваім развіцці праходзіць шэраг этапаў: зараджэнне, квітненне, пладанашэнне і разбурэнне. Так і пэўныя тыпы культуры ўзнікаюць, развіваюцца і паступова прыходзяць у заняпад [2]. Аналагічных поглядаў прытрымліваўся і нямецкі культуролог О. Шпенглер, які разглядаў культуру як замкнёны арганізм. Паводле яго, культуры ў сваім развіцці праходзяць усе асноўныя стадыі жыццёвага цыкла – нараджэнне, росквіт, заняпад. Поўны цыкл існавання пэўнага тыпу культуры, лічыў ён, адбываецца прыблізна за адно тысячагоддзе. Пасля гэтага гістарычны тып культуры выраджаецца ў сваю супрацьлегласць – цывілізацыю, дзе пануе тэхніцызм і сцыентызм, бяздушнасць, а на

змену творчасці і развіццю прыходзіць бясплоддзе і акасіненне; людзі паступова ператвараюцца ў бязлікія істоты [8]. Х. Артэга-і-Гасэт назваў такога індывіда масавым чалавекам, у якога прымітыўнае мысленне, стандартныя паняцці і ўяўленні [5]. Для масавага чалавека ствараецца і масавая культура, асноўнымі рысамі якой з'яўляюцца: прымітывізацыя чалавечых адносін; культ моцнай асобы, грошай, поспеху, асабістага ўзбагачэння; прапаганда канфармізму ў грамадскай свядомасці, жорсткасці, насілля, сэксу; выкарыстанне разнастайных паўзабароненых і ўзбуджаючых тэм, вобразаў і мастацкіх сродкаў; штучная забаўляльнасць, натуралізм і г.д. Тыповымі героямі маскульту з'яўляюцца разнастайныя супермэны (Джэймс Бонд, Тэрмінатар, Чалавек-Павук і інш.), сэкс-сімвалы.

Цікавую канцэпцыю крызісу культуры прапанаваў амерыканскі культуралаг У. Огбарн [4]. Ён грунтоўна вывучаў уздзеянне змен у галіне тэхналогіі на культуру і прыйшоў да высновы, што духоўная культура (у тэорыі Огбарна яна называецца адаптыўнай) звычайна змяняецца марудней, чым матэрыяльная. У сваёй тэорыі сацыяльнага зрушэння ён вылучае два аспекты – матэрыяльны і нематэрыяльны. Матэрыяльная культура ўключае будынкі, збудаванні, жыллё, сродкі камунікацыі, транспарт, вынаходніцтвы, інавацыйныя тэхналогіі і інш. Да кампанентаў нематэрыяльнай (адаптыўнай) культуры навуковец адносіць сацыяльныя інстытуты (сям'ю, царкву, навучальныя ўстановы, сістэму каштоўнасцей); абрады, норавы, вераванні, нормы, уяўленні; палітычныя інстытуты (урад, грамадскія арганізацыі, лобі, палітычныя партыі). Галоўная ідэя У. Огбарна: культурнае спазненне адбываецца тады, калі змены ў матэрыяльным жыцці грамадства апыраджаюць трансфармацыю нематэрыяльнай культуры (абрады, рытуалы, філасофскія сістэмы, законы і формы кіравання). Як лічыць У. Огбарн, гэта прыводзіць да пастаяннай неадпаведнасці паміж развіццём матэрыяльнай і адаптыўнай культуры, і ў выніку ўзнікае мноства нявырашаных сацыяльна-культурных праблем. Для апісання такой сітуацыі навуковец уводзіць паняцце *культурны лаг*.

Аўтар артыкула падзяляе асноўныя палажэнні тэорыі сацыяльнага зрушэння. Сапраўды, у XX ст. еўрапейская цывілізацыя дасягнула ўнушальных поспехаў у развіцці матэрыяльнай сферы. Паводле тэорыі хваль у развіцці чалавечай цывілізацыі, «першая хваля» – аграрная рэвалюцыя – адбывалася 10 тыс. гадоў назад. За гэты перыяд адбыўся пераход ад качавага ладу жыцця да аседлага,

ад жывёлагадоўлі да земляробства. «Другая хваля» – індустрыяльная рэвалюцыя – пераўтварыла чалавечае грамадства ў індустрыяльнае. Гэта эпоха ахоплівае ўсяго 300 гадоў (у 33 разы хутчэй). І «трэцяя хваля» – новая тэхналагічная, ці камп’ютарная, рэвалюцыя – самая хуткая па тэмпах. Па меркаванні Э. Тофлера, за 25–30 гадоў яна створыць новую цывілізацыю, знішчыўшы індустрыяльны свет [7].

Японскі навуковец Ё. Масуда спрабуе выявіць прыкметы інфармацыйнага грамадства: а) масавая вытворчасць новай інфармацыі, што дазволіць замяніць чалавека на разумныя машыны (кікборг); б) ажыццяўленне дынамічнага кантролю за вытворчасцю, распаўсюджаннем, спажываннем неабходнай інфармацыі; в) стварэнне комплекснай нарматыўнай інфармацыі; г) фарміраванне сетак кагнітыўнай інфармацыі (уключэнне кожнага чалавека ў пазнавальныя працэсы і практычную дзейнасць) [9]. Як бачна, Ё. Масуда не адводзіць месца працэсу якасцей чалавека. Швейцарскі філосаф Г. Эйхельберг параўноўвае 50-тысячную гісторыю чалавецтва з бегам на 60-кіламетровую дыстанцыю, пры гэтым умоўна прыраўноўвае 10 тыс. гадоў да 1 км. Большая частка гэтай дыстанцыі апынецца за межамі цывілізацыі. Толькі на 58-м км з’явяцца першыя прылады працы і пячорныя малюнкі. На 60-м км узнікае земляробства, за 200 м да фініша сфарміруецца рымская цывілізацыя. Апошнія 10 м будуць адзначаны з’яўленнем керасінавай лямпы і толькі на самым фінішы еўрапейцы пачнуць выкарыстоўваць электрычную энергію, навучацца кіраваць тэрмайдзернымі працэсамі, асвойваць космас і г.д. Адным словам, у XX ст. еўрапейцы стварылі тэхнагенна-спажывецкую цывілізацыю, дзе эканоміка адыгрывае выключную ролю. Укараненне ў быццё прынцыпу першынства эканомікі над іншымі сферамі сацыяльнага жыцця спарадзіла прымітыўны тып чалавека – Homo economicus, для якога прыбытак і грошы сталі меркай, матывацыяй жыццёвых арыентацый і ўчынкаў. У еўрапейскай індустрыяльнай цывілізацыі амаль усё, у тым ліку чалавечае цела, дух і душу, разглядаюць праз прызму камерцыйнага інтарэсу, запамятаўшы, што эканоміка – толькі частка грамадскага жыцця.

Беларусь як частка еўрапейскай супольнасці адчувае на сабе імклівыя змены ў матэрыяльнай сферы. Так, дастаткова прасачыць за зменамі, якія адбываюцца ў мікраэлектроніцы. Вядома, што першая інтэгральная сістэма на крэмніі была пабудавана ў 1959 г. амерыканскімі інжынерамі Д. Кілбі і Р. Нойсам. Недасканалыя 50

гадоў назад, сёння высокапрадукцыйныя мікрачыпы хутка ператварыліся ў важны інструмент у многіх галінах навукі і вытворчасці. На мікрачыпах працуюць камп'ютары і аўтамабілі, медыцынскія прыборы, мабільныя ўстройства і нават цацкі. Удасканаленне тэхналогій мікраэлектронікі адбывалася сямімільнымі крокамі. Так, калі ў 2000 г. колькасць транзістараў у адной інтэгральнай схеме дасягала 43 млн, то ў 2004 г. яна склала 4,3 млрд. Хуткасць каналаў перадачы інфармацыі ад 10 гігабіт/с у 2000 г. прыблізна за 12 гадоў вырасла ў тысячу разоў – да 10 000 гігабіт [3, с. 11]. Інтэрнэт стаў паўнаважнай структурнай часткай беларускай медыясістэмы, яго ўплыў імкліва ўзмацняецца. Так, у 2010 г. у Беларусі Інтэрнэтам карысталася амаль палова жыхароў краіны – каля 4 млн, што ў 2,5 разы болей, чым у 2005 г. [6]. Як бачна, змены ў матэрыяльных кампанентах культуры адбываюцца імкліва. У мінулыя стагоддзі грамадства мела больш часу для прыстасавання да навацый і праверак розных спосабаў ажыццяўлення гэтых мер. Хуткі тэмп кардынальных змен у матэрыяльным жыцці грамадства не дазваляе духоўнай культуры так хутка змяніць карціну свету, сістэму нарматыўна-каштоўнасных адносін, формы кіравання грамадствам.

Менавіта таму зваротным бокам пераможнага шэсця цывілізацыі становіцца духоўная дэградацыя чалавека. Культурны лаг дакладна характарызуе сацыякультурную сітуацыю ў сучасным беларускім грамадстве. Разрыў паміж імклівымі зменамі ў матэрыяльнай культуры ўскладніўся разбурэннем савецкага тыпу культуры. На этапе крызісу савецкай культуры зместам сацыякультурнай дэструкцыі з'яўляліся: разбурэнне склаўшыхся сацыяльна-культурных інстытутаў, змены каштоўнасна-сэнсавага ядра манастылістычнай савецкай культуры, зніжэнне ўзроўню сістэмна-іерархічнай структурыраванасці, складанасці і поліфункцыянальнасці культурнага комплексу беларускага грамадства, змена сістэмы патрэбнасцей, мэт, матывацый, дамінаванне адмоўна накіраваных экзістэнцыяльных станаў асобы.

Дэградацыя падсістэмы каштоўнасных арыентацый, традыцыйнай маралі выклікала да жыцця масіфікацыю разнастайных форм дэструкцыі сацыяльнага і асобаснага характару: анамію, агрэсію, бунт, канфармізм, рэтрытызм, рытуалізм, эскапізм і інш. Адбываўся пераход ад традыцыйнай культуры беларусаў (у цэнтры якой каштоўнасці любві, добра, справядлівасці, узаемадапамогі,

спагады і інш.) да цывілізацыі (заснаванай на каштоўнасцях аўтаноміі, спажывання і геданізму). Наступствы гэтага пераходу выражаюцца ў прыярытэце рацыянальных рэгулятараў (розум, закон) над маральнымі (сумленне, маральная адказнасць), што вызваляе ад усялякай адказнасці як вытворцаў, так і іх спажыўцоў. У выніку ў беларускім грамадстве назіраецца ўзрастанне сацыяльна-негатывных дэвіяцый (амаральныя ўчынкі, п'янства, наркаманія, суіцыд, злачынствы і інш.).

Па даных крымінальнай статыстыкі, у 2008 г. у параўнанні з 1990 г. колькасць злачынстваў павялічылася ў 2,3 раза. Сярод краін СНД Беларусь па ўзроўні зарэгістраванага злачынства займае другое месца пасля Расіі. Штогод рост злачынстваў павялічваецца на 8%. Да крымінальнай адказнасці прыцягнута 73 тыс. чалавек. Наша краіна наблізілася да сусветнага крытычнага ўзроўню злачынства [1, с. 71–72]. Актуальнай сацыяльнай праблемай з'яўляецца таксама алкагалізацыя насельніцтва. За апошнія 18 гадоў узровень спажывання алкаголю павялічыўся з 5,7 л да 12,4 л на душу насельніцтва (рэальны ўзровень 16 л). 83% навучэнцаў і студэнтаў з'яўляюцца актыўнымі спажыўцамі алкаголю. Гэта перавышае ў 2 разы еўрапейскі ўзровень. Сусветная арганізацыя аховы здароўя вызначыла, што пасля 8 л наступае крытычны ўзровень, калі пачынаецца эканамічная, культурная і дэмаграфічная дэградацыя грамадства [1, с. 72–73].

Дастаткова шырокае распаўсюджанне набыло спажыванне наркотыкаў. Іх спажыўцамі з'яўляюцца маладыя людзі ва ўзросце 16–24 гадоў (74%). Сярод наркаманаў: навучэнцы ПТУ – 22%, тэхнікумаў і каледжаў – 17%, школьнікі – 15%, студэнты – 8%, беспрацоўныя – 6% [1, с. 74].

Такім чынам, чалавек XXI ст. фарміруецца масавай, а не адаптыўнай культурай, якая аперыруе прымітыўнымі, прамалінейнымі і нярэдка агрэсіўнымі знакамі і сімваламі, якія праз апеляцыю да форм архетыпічных станаў пераўтвараюць свет чалавека і яго самога. У выніку фарміруецца новы ідэал чалавека, які ідзе па жыцці аўтаномна, з аглядкай толькі на асабістыя інтарэсы, каб з дапамогай спажывання дасягнуць адзіна значных геданістычных мэт. Гэта яўна выражаны тып носьбіта масавай свядомасці, абмежаваны, прагматычны, самаўлюблёны, зямны, пачуццёвы, зарыентаваны цывілізацыяй на спажывецтва.

Прычын адставання духоўнай культуры ад матэрыяльнай шмат. Па-першае, у беларускім грамадстве маюцца кансерватыўныя

сацыяльныя групы, якія імкнуцца абараніць свае ідэі і каштоўнасці ад уздзеяння матэрыяльнай культуры (розныя рэлігійныя канфесіі, палітычныя партыі і грамадскія арганізацыі). Па-другое, беларускае грамадства складаецца з сацыяльных груп, якія маюць розныя інтарэсы. Па-трэцяе, наяўнасць культурнага лага тлумачыцца прывычкамі і інерцыяй, якія ўласцівы чалавеку.

1. *Барановскі, Н. А.* Социально-негативные девиации и стратегии антидевиантной политики / Н. А. Барановский // Социологический альманах. – Минск : Беларус. навука, 2010. – Вып. 1. – С. 68–76.

2. *Данилевский, Н. Я.* Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому / Н. Я. Данилевский. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та : Глаголь, 1995. – 396 с.

3. *Михайловская, С.* Технологический кластер нанoeлектроники / С. Михайловская // Беларуская думка. – 2012. – № 10. – С. 11–21.

4. *Огборн, У.* Социальные изменения / У. Огборн. – Манчестер ; Нью-Йорк, 1989. – 364 с.

5. *Ортега-и-Гассет, Х.* Восстание масс : сб. : пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : АСТ, 2002. – 509 с.

6. *Сведения о средствах массовой информации, информационных агентствах на 1 декабря 2011 г.* // Министерство информации Республики Беларусь. – 2011. – URL: www.mininform.gov.by/rus/smi/.

7. *Тоффлер, Э.* Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2002. – 781 с.

8. *Шпенглер, О.* Закат Европы : Очерки морфологии мировой истории : в 2 т. / О. Шпенглер. – Минск : Попурри, 1998. – Т. 1 : Образ и действительность / пер. с нем. Н. Ф. Гарелин. – 688 с. ; Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы / пер. с нем. И. И. Миханькова. – М. : Мысль, 1998. – 607 с.

9. *Masuda, Y.* The Information Society as Post-Industrial Society / Y. Masuda. – Washington, 1981. – 483 p.